

Keskustelu

Heikki Kuutti

Journalistisen työprosessin jäljillä

”Valemediat” ovat haastaneet perinteisen journalismin luotettavuutta, ja tämän säilyttämiseksi mediataloilta edellytetään vastatoimia. Omien juttujen todenmukaisuutta pyritään varmistamaan karsimalla niistä ”vaihtoehtoisia faktoja” ja tarkistamalla julkaistavien tietojen paikkansapitävyys. Toisaalta lääkkeeksi on nähty myös oman toiminnan avoimuuden lisääminen. Uskotaan, että kun mediayleisö saa tietää enemmän toimitustyön tiedonhankinnasta ja faktojen varmistamisesta, luottamus journalismia kohtaan paransi myös laajemmin.

Uskottavan tiedonvälityksen näkökulmasta kovin laaja avautuminen voi kuitenkin aiheuttaa omat ongelmansa, jos käy ilmi, ettei journalistisella toiminnalla oikeasti olekaan kovin tiukkoja vaatimuksia julkaistavien tietojen todenmukaisuudelle. Kun journalistinen päätösvalta jättää toimituksille laajat vapaudet tehdä työtään parhaaksi näkemällään tavalla, se samalla altistaa journalistiset toiminnot myös virheille. Toimitustyössä tehdään paljon vaihtelevia ja tilannekohtaisia ratkaisuja, joiden seurauksena tiedonvälityksen todenmukaisuus herkästi kärsii.

Journalismissa on itseasiassa sisäänrakennettuna toimintamalli, joka mahdollistaa varsin pitkälle myös virheellisen tiedonvälityksen. Lainsäädäntö korostaa sananvapautta ja julkaisemisen vapautta, ja lisäksi journalismin eettiset periaatteet eivät rajoita kovinkaan merkittävästi tämäntapaista menettelyä.

Länsimaisen journalismin ehkä tärkeimmäksi päämääräksi on mielletty totuuden etsiminen (*seeking the truth*), johon on pyritty korostamalla kerrottavien tietojen paikkansapitävyyttä ja faktapohjaisuutta (SPJ 2014) ja tätä laajemmin journalistien velvollisuutta pyrkiä totuudenmukaiseen tiedonvälitykseen (JO:8). Perusoikeuteen kuuluva sananvapaus ei lähtökohtaisesti kuitenkaan erottele toisistaan paikkansapitävien ja virheellisten tietojen levittämistä ja vastaanottamista. Toiminnan lainmukaisuutta pystytään arvioimaan vasta kun tiedot on tuotu julki. Virheellisten tietojen julkaisemista rajoittaa erityisesti vain rikoslain säännös kunnianloukkauksesta (RL 24:9). Toiminnan lainvastaisuus edellyttää tässä kuitenkin, että levitetyt tiedot ovat paitsi paikkansapitämättömiä myös loukkaavia ja kohdistuvat selvästi tunnistettavaan ja luonnolliseen henkilöön. Vahingonkorvauslain perusteella (VKL 2:1) paikkansapitämättömien (sinällään lainmukaisten) tietojen levittämisestä voidaan kuitenkin joutua maksamaan myös oikeushenkilölle korvauksia jutun aiheuttamista (taloudellisista) menetyksistä.

Sananvapauslain mukainen oikaiseminen edellyttää vaatijaltaan erillistä asianomistajuutta virheelliseen tietoon ja sitä, että ”oikaiseminen virheen vähäisyyden vuoksi ei ole ilmeisen tarpeetonta” (SVL 3:9). Journalismin eettiset ohjeet antavat myös muille kuin asianomaisille mahdollisuuden vaatia oikaisua. Vaatimus kuitenkin koskee sananvapauslain tavoin vain olennaisiksi tulkittavia asiavirheitä (JO:20). Jos tämä ehto ei täyty, virheen oikaisemiselle ei ole perustetta. Vaikka tämäntapainen ”liberaali” oikeus oikaisujen vaatimiselle on omiaan lisäämään yksittäisten kansalaisten kiinnostusta tarttua epäilemiinsä virheisiin, se on myös lisännyt Julkisen sanan neuvoston työtaakkaa. Tämä on johtanut JSN:lle vaihtoehtoihin yksityisiin faktantarkistajiin (esimerkiksi Lehtola n.d.).

Vastineen eli puutteellista juttukokonaisuutta täydentävän tiedon julkaiseminen on juridisesti oikeutettua vain asianomistajana toimivalle luonnolliselle henkilölle, mikäli julkaistut tiedot voidaan perustellusti tulkita loukkaaviksi (SVL 3:8). Vastaavasti toimituksille säilytetty eettinen vaatimus samanaikaisesta kuulemisesta jutun julkaisemisen yhteydessä liittyy erittäin kielteiseen julkisuuteen joutuvaan tunnistettavaan henkilöön tai tahoon (JO 21). Kannanoton ulkopuolelle voidaan kuitenkin jättää mielipiteet, tavanomainen kulttuurikritiikki tai poliittiset ja yhteiskunnalliset arvioinnit (JO 24), vaikka niillä saattaisikin olla merkitystä tietojen paikkansapitävyyttä arvioivalle yleisölle.

Julkaistujen tietojen faktapohjaisuus on ainoa seikka, johon voidaan puuttua toimistusten ulkopuolelta suhteellisen objektiivisesti ilman että loukattaisiin niiden journalistista riippumattomuutta. Journalismin totuudenmukaisuutta koskevassa keskustelussa onkin tästä syystä keskitytty pitkälti faktojen tarkistukseen yksittäisissä jutuissa ja mahdollisesti virheellisiksi osoittautuneiden tietojen oikomiseen julkisuudessa (Faktabaari (n.d); Vehkoo (n.d); Lehtola (n.d.). Tämäntapainen tarkastelu antaa kuitenkin riittämättömän kokonaiskuvan siitä, missä määrin toimitusten julkaisemat tiedot kertovat totuuden asioista. Todenmukaisen tiedonvälityksen arvioimisessa ei ole kyse pelkästään siitä, ovatko välitetyt tiedot faktaa vai eivät.

Erityisesti verkkojournalismin nopeusvaatimukset aiheuttavat toimituksille ongelmia tarkistaa jo aikaisemmin julkaistujen tietojen paikkansapitävyyttä (JO 10) ja noudattaa näin journalismin eettisiä periaatteita. Lähes reaaliaikaisessa uutiskilpailussa julkaisemisen nopeus korostuu tietojen paikkansapitävyyden kustannuksella.

Kun eri tahojen lobbaajat yrittävät hyödyntää perinteistä mediaa omissa tavoitteissaan, toimitukset muuttuvat herkästi niiden äänitorviksi. Perinteisen median välittämien tietojen uskotaan yleisesti perustuvan journalistisiin tarkistuksiin ja arviointeihin. Kun yleisö näin mieltää perinteisen median tiedot lobbaajien omaa ”propagandaa” uskottavammaksi, lobbaajat haluavat käyttää mediaa julkaisuvälineenä.

Journalistit saattavat myös käyttää asemaansa väärin, vaikka tämä onkin kiellettyä (JO 4). Varsinkin vapaamuotoiset kolumnit antavat yksittäisille toimittajille mahdollisuuden käsitellä esimerkiksi itsensä tai läheistensä kohtaamia ongelmia viranomaisen tai yritysten kanssa hyvinkin henkilökohtaisella tasolla, liioittelemalla tai värittämällä kertomiaan tapahtumia. Esimiehet eivät välttämättä jäävää toimittajiaan tämäntapaisten aiheiden käsittelyssä.

Tietojen julkistaminen ei edellytä ”lopullisen totuuden” löytämistä toimituksen käsittelemästä asiasta, vaan sitä koskeva ”totuus” voi olla sidottu esimerkiksi tiedon saamisen ajankohtaan. Aiheen lopputulos saattaakin muuttua esimerkiksi viranomaisen asian jatkokäsittelyn tai oikeudenkäynnin etenemisen seurauksena, tai jos asiasta ylipäätään jostakin syystä paljastuu jotakin uutta, aiemman kumoavaa tietoa.

Eettiset ohjeet antavat mahdollisuuden julkaista juttuja myös rajallisten tietojen perusteella (JO 13). Tarvittaessa puutteiden korjaamiseksi riittää raportointi mahdollisista uusista ”käänteistä”. Jos tiedoissa ei ole oikaistavaa, monet toimitukset kuitenkin rajoittavat erimuotoisten ”täydennysten” tai ”täsmennysten” julkaisemista.

Journalistisen tarkastelun voi tehdä puutteelliseksi myös toimituksen mahdollisuus valitsemansa näkökulman kautta jo etukäteen rajata käsittelynsä ottamaa aihetta. Tietojen karsiminen saattaakin jättää mediajulkisuudelta pimentoon merkittävän määrän aihetta koskevia vaihtoehtoisia tietoja. Näistä mediayleisö ei saa kuitenkaan koskaan tietää, ellei niihin puututa myöhemmin mahdollisissa aihetta käsittelevissä jatkojutuissa.

Jatkojutuilla ei voida kuitenkaan korvata aikaisempia virheellisiä tietoja. Toisaalta vaikka jutussa ei olisikaan asiavirheitä, sen sanavalinnat voivat antaa käsitellystä asiasta hyvinkin yksipuolisen kuvan. Esimerkiksi Julkisen sanan neuvosto onkin korostanut toimituksen oikeutta valita juttunsa näkökulma ja käyttämänsä ilmaisut. Samalla JSN on korostanut toimitusten oikeutta täydentää käsittelemäänsä aihetta jatkojutuilla, joiden myötä puutteellisuuksien uskotaan korjaantuvan. Yleisön mahdollisuuksia saada todenmukainen käsitys paranisi, jos puutteellista raportointia täydentävät jatkojutut linkitetäisiin alkuperäiseen juttuun. Tämä olisi mahdollista vain verkkojuttujen kohdalla, mutta näin ei aina menetellä verkossakaan.

Kokonaan oman ongelmansa muodostavat juttujen synnyttämät virheelliset mielikuvat sinällään todenmukaisten tietojen pohjalta. Tällaisissa tapauksissa yleisöä ei luonnollisestikaan voida ohjeistaa tai oikaista tietojen tulkinnassa, ovatpa virheelliset käsitykset kuinka merkittäviä tahansa.

Jutun todenmukaisuus voikin riippua merkittävästi siitä, mikä on juttuun lopulta sisällytettyjen tietojen ja jutusta karsittujen tietojen keskinäinen suhde. Jotta juttu kuvailisi mahdollisimman onnistuneesti käsittelemäänsä aihetta, valittujen tietojen on oltava paitsi paikkansapitäviä ja olennaisia myös riittävässä asiayhteydessä siihen. Irrallisten faktojen sijasta journalistisia toimintoja olisikin tarkasteltava ja arvioitava tuotettuina juttukokonaisuuksina.

Toimittaja on saattanut tulkita virheellisesti myös jutun paikkansapitäviä tietoja ja juttukokonaisuutta. Jutun totuudenmukaisuus riippuu paitsi siitä, kuinka paikkansapitävää tietoa siihen sisältyy myös siitä, kuinka onnistuneen kokonaiskuvan juttu lopulta pystyy antamaan käsittelemästään aiheesta.

Jutun tietosisältöjen todenmukaisuus pohjautuukin lukuisiin toimittajan ”onnistumisiin”: pystyykö hän kehittämään, tavoittamaan ja hyödyntämään aiheensa käsittelemiseksi riittävän asiantuntevia lähteitä, pystyykö hän esittämään lähteille relevantteja ja muuten tasokkaita kysymyksiä ja pystyykö hän saamaan niihin tarpeeksi riittävän tasokkaita faktoja.

Jutun todenmukaisuutta heikentää paitsi faktojen vähäisyys, myös käsitellyn asian todellista merkitystä ylikorostavat, värittävät, kärjistävät tai provosoivat tiedot. Vastavasti jutun kokonaisuus voi olla totuudenvastainen, jos juttuun sisältyy käsiteltävään aiheeseen kuulumattomia tai muuten epäolennaisia tietoja. Ongelmia voi aiheutua myös siitä, jos jutusta puuttuu olennaisia tietoja tai jos tietoja painotetaan virheellisesti korostamalla kokonaisuuden kannalta vähemmän merkittäviä tietoja merkittävien kustannuksella. Toimitusten olisi oltava varovaisia myös siinä, että jutussa ei rinnastettaisi tai vertailtaisi toisiinsa tietoja, jotka todellisuudessa ovat vertailukelvottomia tai synnytetä juttussa käsiteltäville asioille epätodellista kausaliteettia.

Tiedonvälityksen paikkansapitävyyttä voidaan arvioida myös tiedotustutkija Gaye Tuchmanin (1978) journalismin strategiseksi rituaaleiksi kuvailemien toimintamallien avulla. Niissä journalistit pyrkivät rakentamaan juttunsa niin, että ne vaikuttavat (näennäisesti) objektiivisilta. Keskenään ristiriitaisia ja toisistaan poikkeavia näkökantoja esitetään tasapuolisesti ottamatta niihin erityisemmin kantaa. Näin synnytetään vaikutelma siitä, että lähteet on valittu kattavasti ja riittävän monipuolisesti. Juttuun valitaan sen sisältöjä tukevia tietoja, jotta tosiasiat puhuisivat puolestaan eikä toimittaja tosiasioiden puolesta.

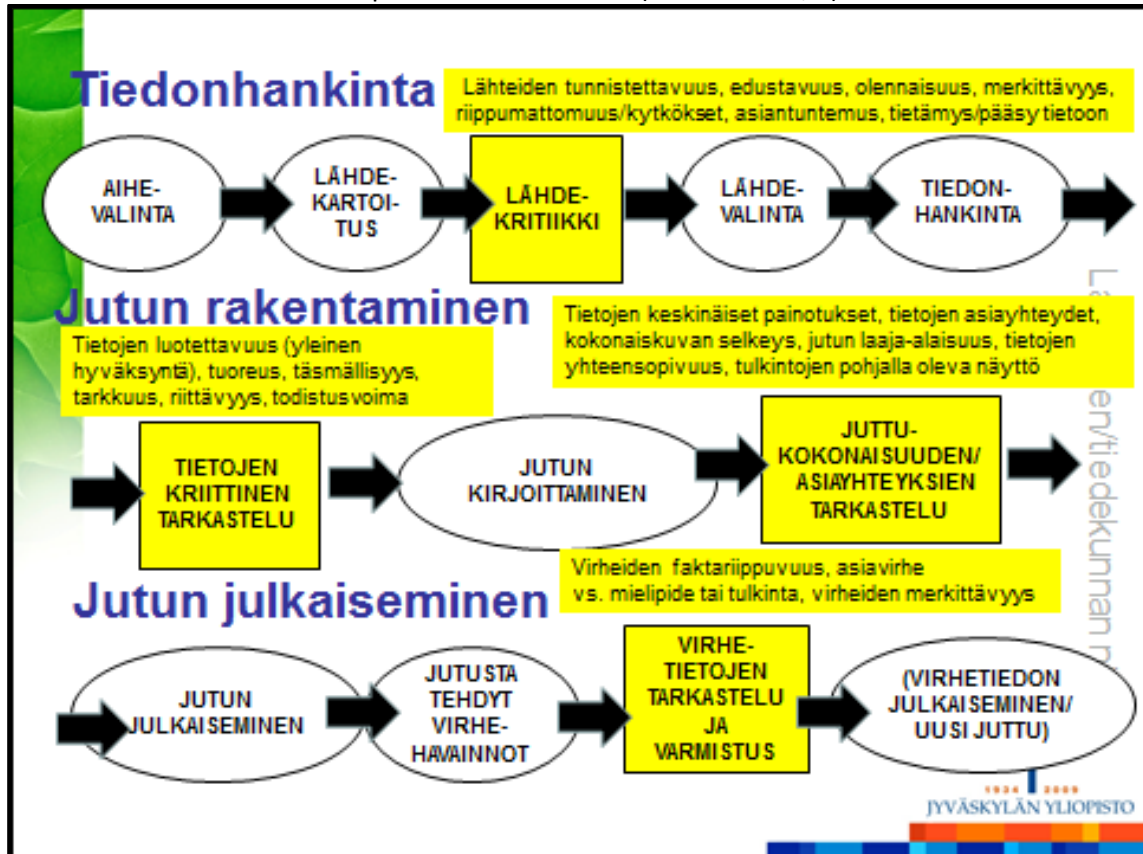
Sitaatteja käytetäänkin usein niin, että vastuu sanotusta jätetään lähteille itselleen. Näin menettelemällä pelkästään haastateltaviaan siteeraavat journalistit tulevat vahvistaneeksi sanomisten faktapohjaista luonnetta, kun he jättävät varmistamatta ja arviomatta erikseen niiden paikkansapitävyyttä. Vaikka menettely olisikin tahatonta, mielipiteistä joka tapauksessa tulee ”vastaansanomattomia” totuuksia. Ongelma on erityisen suuri politiikan journalismissa, jossa poliitikot keräävät kannatusta itselleen tai puolueelleen sotkemalla mielipiteitään ja faktoja toisiinsa ja perustelemalla edellisiä paikkansapitämättömillä tiedoilla.

”Journalistinen totuusprosessi”

Kerrottavien tietojen paikkansapitävyys on pitkälti yhteydessä yleisön luottamukseen mediaa ja yksittäistä toimitusta kohtaan. Lukijoiden, katsojien ja kuuntelijoiden onkin tärkeää tietää riittävästi journalistisiin ratkaisuihin liittyvistä valinnoista, kuten jutun aiheen, näkökulman ja lähteiden valinnasta ja käytöstä. Esimerkiksi käsittelyn tasapuolisuutta on saatettu rikkoa asioille annetuissa painotuksissa. Läpinäkyvyyden vähäisyys toimitustyössä onkin omiaan nostattamaan epäilyjä esimerkiksi juttujen taustalla vaikuttavista salatuista motiiveista, henkilöiden tai instituutioiden suosimisesta tai mustamaalaamisesta, piilomainonnasta, epäkriittisestä lähteiden käytöstä ja tehdyistä kuvavalinnoista. Vaikka journalistiset perusteet olisivatkin perusteltuja, niitä ei välttämättä ymmärretä, jos ne jätetään piiloon.

Yksittäisen jutun paikkansapitävyyttä voidaan arvioida eräänlaisen ”journalistisen totuusprosessin” osavaiheina. Erityisen kriittisiä niistä ovat lähdekritiikki, tietojen kriittinen tarkastelu, juttukokonaisuuden ja asiayhteyksien tarkastelu sekä julkaisemisen jälkeinen virhetietojen tarkastelu ennen niiden mahdollista oikaisemista (Kuutti 2011; Kuutti 2011b).

Kuvio 1. ”Journalistisen totuusprosessin” osavaiheet (Kuutti 2015b, 9)

Lähdekartoituksen pohjalta tehtävässä lähteiden valinnassa olisi kiinnitettävä huomiota lähteiden tunnistettavuuteen, edustavuuteen, merkittävyyteen, olennaisuuteen, riippumattomuuteen ja mahdollisiin lähteen kytköksiin sekä lähteiden asiantuntemukseen, tietämukseen ja tietoon pääsyyn. Tiedonhankinnan kohteiksi lähteistä valittaisiin ainoastaan ne, jotka arvioitaisiin riittävän luotettaviksi.

Tätä seuraavassa tietojen kriittisessä tarkastelussa selvitetäisiin tietojen laatua, kuten yleisesti hyväksyttävää luotettavuutta, tuoreutta, täsmällisyyttä, tarkkuutta, riittävyyttä ja todistusvoimaa. Tältä pohjalta tietoja voidaan hyödyntää jutun fakta-aineistona tai vakuuttavana näyttönä esiin nostettavista huomioista.

Juttukokonaisuuden ja asiayhteyksien tarkastelussa olennaisia arvioinnin kohteita ovat jutun sisältämien tietojen keskinäiset painotukset ja tietojen asiayhteydet ja keskinäinen yhteensopivuus, kokonaiskuvan selkeys, jutun laaja-alaisuus, sekä tulkintojen ja argumentoinnin pohjalla oleva näyttö.

Julkaistun jutun mahdollisten virhetietojen tarkastelussa varmistetaan niiden faktariippuvuus ja merkittävyys. Asiavirheiden sijasta kysymys voi olla myös toimittajan tai tämän haastateltavien esittämistä mielipiteistä tai asioita koskevista tulkinnoista, joita ei pääsääntöisesti tarvitse oikaista.

Kuvattuihin varmistuskäytäntöihin ei välttämättä kiinnitetä huomiota journalistisessa toiminnassa. Lähteitä saatetaan valita niiden vaivattoman saatavuuden tai haastateltavien aikaisempien myönteisten yhteistyökokemusten pohjalta tai jopa sattumanvaraisesti. Toimitustyön hektisyyden ja nopeutuneen työtahdin seurauksena jutut saa-

tetaankin toteuttaa usein ”kevyempinä” versioina kiinnittämättä erityisempää huomiota esimerkiksi lähteiden monipuolisuuteen tai niiden avulla kerättyjen tietojen sisältöihin.

Kirjallisuus

- JO (2014). Journalistin ohjeet ja liite. Julkisen sanan neuvosto. Saatavilla: http://www.isn.fi/journalistin_ohjeet/ (Luettu 28.4.2017)
- Kuutti, Heikki (toim.) (2015a). *Todenmukainen journalismi*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Kuutti, Heikki (2015b). *Varmistusjournalismin työkäytännöt*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Saatavilla: <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/45701> (Luettu 28.4.2017)
- RL. Rikoslaki (39/1889). Saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajan-tasa/1889/18890039001> (luettu 28.4.2017)
- SVL. Sananvapauslaki (460/2003). Laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä. Saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20030460> (Luettu 28.4.2017)
- SPJ Code of Ethics (2014). Society of Professional Journalists. Saatavilla: <https://www.spj.org/ethicscode.asp> (Luettu 28.4.2017)
- Tuchman, Gaye (1978). *Making News. A Study in the Construction of Reality*. New York: The Free Press
- VKL. Vahingonkorvauslaki (412/1974). Saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajan-tasa/1974/19740412> (Luettu 28.4.2017)

Medialähteet

- Faktabaari (n.d.). Faktapohjaisen julkisen keskustelun puolesta. Verkkosivusto. Saatavilla: www.faktabaari.fi (Luettu 28.4.2017)
- Lehtola, Markku (n.d.) *Faktavahti*. Blogi. saatavilla: <http://faktavahti.blogspot.fi> (Luettu 28.4.2017)
- Vehkoo, Johanna (n.d.). *Valheenpaljastaja*. Yleisradio. Blogi. Saatavilla: <http://yle.fi/aihe/kategoria/oppiminen/valheenpaljastaja> (Luettu 28.4.2017)